UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ
UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES
Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1 (Temmuz/July 2019): 101-125

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 08.03.2019
Kabul Tarihi / Accepted: 29.05.2019
Yayın Tarihi / Published: 30.07.2019

Kur'ân'ın Ticaret Dili ve Kavramları

Cengiz Güneş*

Öz: Kur'ân, ticareti sadece maddî ihtiyaçların karşılandığı dünyevî bir faaliyet olarak görmemiş; aynı zamanda uhrevî boyutlarından da söz ederek ona ibadetler için vadedilen mükâfatların benzerini vadetmiştir. Bu noktadan hareketle onun âhiretle ilgili hususlarda da tam bir ticaret (kazanma-kaybetme) dili kullandığını ifade edebiliriz. Herkesin iyi ya da kötü fiilleri kendine ait hesap defterine yazılır. İslâm inancında imanlı olmak en 'kârlı sermaye', peygamberin davasını üstlenmek en büyük âhiret yatırımı, mal ve canlarını Allah'a satmak, Rableriyle yaptığı mukavele mesabesindedir. Âhirette kurulacak teraziler, dünyadaki alışveriş terazilerini, din gününde verilecek hesaplar, yine dünyadaki alış veriş sonucunda ödenecek meblağı, amel defterleri, dünyada tutulan veresiye defterlerini, verilemeyecek hesaplar da iflas edip hüsrana uğrayacakların durumlarını vs. izah ederken, Kur'ân bunların hepsinde ticaret dilini kullanmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân, alışveriş, alım satım anlamına gelen ticaret, bey' ve iştirâ kelimelerini istihdam etmektedir. Ecir/ücret/semen gibi kelimelerle bitmiş bir alışverişte elde edilen kazanç; ribh ile kâr; deyn, ile alışveriş sonrası ödenmeyen borç; hasar ve hüsrân, ticaretin zararla sonuçlanması; rehin, alım satımda alacağı garantilemek için borca karşılık elde tutulan mal; hesâb, ticaret sonrası ödenmesi gereken miktar; ribâ, herhangi bir alışverişte karşılığı bulunmayan fazlalık anlamlarında kullanılan kelimelerdir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Ticaret, Ticaret Kavramları, Alışveriş.

The Trade Language and Its Concepts of the Qur'an

Abstract: The Qur'an does not only regards trade as mundane activity but also promises rewards similar to prayers and worships. From this point of view, we can state that the Qur'an uses a language of trade (win-loss) about

* Bu çalışma 2019 yılında tamamladığımız "Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'ân'da Ticaret" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'ân'da Ticaret", (PhD Dissertation, Cumhuriyet University, Sivas/Turkey, 2019).

** Dr., Sivas Kız Anadolu İmam-Hatip Lisesi
Dr. Sivas Imam Hatip High School, Sivas/Turkey
ccemilgunes@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0003-2979-7271

Atıf / Cite as: Güneş, Cengiz. "Kur'ân'ın Ticaret Dili ve Kavramları". UMDE Dini Tetkikler Dergisi-UMDE Journal of Religious Inquires 2/1 (Temmuz/July 2019): 101-125.

after death subjects. Everyone's good or bad acts are written in their own account book. To be faithful is most profitable capital, to accept the aim of the prophet is the largest after death investment, to sell goods and lives to Allah is like a covenant with the Lord. After death scales is similar to shopping scale in world, the doomsday is similar to the account to be paid for the purchase, deed book is similar to account book, account that cannot be paid are similar to bankrupt and the Qur'an uses a language of trade in all. In this context, the Qur'an uses words bay' and *ishtirā* as trade, shopping. *Ajr/saman* means a gain on a finished purchase; *ribh* means profit; *dayn* means unpaid debt after shopping; *khasar* and *khusrān* means loss of trade; *rahn* means to guarantee the purchase of the goods, the debt held in return; *hasāb* means amount to be paid after trade; *ribā* means excess/interest which is not available for any purchase.

Keywords: Tafsīr, The Qur'an, Trade, Concepts of Trade, Commerce.

GİRİŞ

Bu makalede amacımız, ticaretle ilgili tespit edebildiğimiz kavramları bir bütünlük çerçevesinde ele almak, Kur'ân'ın bu mevzuya bakış açısını ticarî bir dil ile sunabilmektir. Zira Kur'ân'da *ticaret dili* çok yaygın bir kullanıma sahiptir. Kur'ân'ın ticârî söylemleri ve kullandığı dil sadece dünyevî ticaretle sınırlı kalmamakta, uhrevî hâdiseler de ticarî bir dille anlatılmaktadır. Fizik dünyada yaptığımız alışverişler için kullanmakta olduğumuz ticarî kavramlar ve kelimeler aynı şekilde uhrevî hayatta yaşanacak kazanç ve kayıplar, kâr ve zarar gibi ticarî kavramlarla ifade edilmektedir. Bu dilin mantığını kavramak, Kur'ân mesajının doğru ve bütünlük esasına uygun olarak anlaşılması için son derece önem arz etmektedir. Kelimelerin semantiğinin de incelendiği, kavramların oluşturduğu anlam örgüsü sayesinde Kur'ân'a parçacı yaklaşımlarda bulunmanın önüne geçilmiş olmaktadır.

Ticaret kavramını ana eksen kabul etmekle birlikte, Kur'ân'da ticaretle ilgili olmak üzere doğrudan ve ticareti çağrıştıran birçok kavram vardır. Kur'ân, bir taraftan dünyevî ticaretten söz ederken bu kavramları kullanmakla kalmamış, aynı zamanda uhrevî âleme ait yaşanacakları da ticaret dili ve kavramları ile ifade etmiştir. Bu durum, ticarî kavram örgüsünün, Kur'ân'da çok geniş bir yer kapladığını söylememizi mümkün kılmaktadır.

1. TİCARET (تجارة)

Ticaret kelimesi ”ت . ج . ر” kökünden gelir. Sözlükte kâr getiren kazanç, her türlü ürün, mal gibi şeylerin alım satımı ve birbirleriyle değişimi, anlamlarına gelmekte[1] ve mecazen de işinde dikkatli olan[2] manasını ifade etmektedir. Ticaretle aynı kökten türeyen *tâcir* kelimesi içki satan anlamında da kullanılmaktadır.[3] İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), Cahiliye Araplarının ticareti, içki alım satımıyla özdeşleştirdiklerini bildirmektedir.[4] Üretim-tüketim bağlantısını sağlayan ara iktisadî aşamayı oluşturan ticaretle bey' ve şirâ kelimeleri arasında genellik-hususilik ilişkisi vardır.[5] Buna göre ticaret daha genel anlam ifade etmekte, bey' ile şirâ'yı içine almaktadır. Fakat alışveriş anlamına gelen bey' ile şirâ kelimeleri ticaretten daha dar bir anlamı kapsamaktadır.

Ticaret; kazanç amacıyla yürütülen alım satım işlemlerinin tümü olarak tanımlanmaktadır.[6] Ticareti, hayatı kazanma aracı olarak gören İbn Haldûn (ö. 808/1406) onu, ucuza alıp pahalıya satmak ve anamalı artırarak kazanç

1 Ebû Nasr İsmâil İbn Hammâd el-Cevherî, "Tcr", *Tâcu'l-luġa ve sıḥâḥi'l-Arabiyye,* nşr. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1990), 2: 600; Muhammd b. Mükrim İbn Manzûr, "Tcr", *Lisânü'l-ʿArab*, nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb - Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, (Beyrut: Dâru ihyai't-turasi'l-Arabî, 1996), 4: 89; Muhammed Ali Tehânevî, "Tcr", *Mevsûʿatu keşşâfi istılâḥâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, (Beyrut: 1996), 381; *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük,* haz. İsmail Parlatır v.dğr., (Ankara: 1998), 2222.

2 Muhibbiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza ez-Zebîdî, "Tcr", *Tâcü'l-ʿarûs min cevâhiri'l-Ḳāmûs*, nşr. Ali Şeyri, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994), 6: 127-128; Âsım Efendi, Seyyid Ahmed, "Tcr", *Ḳāmûs Tercümesi*, (İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1304), 2: 182; Mecduddîn Mahmud b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, "Tcr", *el- Ḳāmûsu'l-muḥît*, (Beyrut: ts.), 1: 376.

3 Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, "Tcr", *Kitabu'l-ʿAyn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî, (Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbuât, 1988), 2: 181; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, "Tcr", *Kitâbu cemhereti'l- luġa*, thk. Remzi Münîr Ba'lbek, (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1987), 1: 385; Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmu'l-Ḳurʾân*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye), 1:321; Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, (Beyrut: Dâru'l-maʿrife), 50; Ebu'l-Kâsım İsmâil İbn Abbâd, "Tcr", *el-Muḥît fi'l-luġa,* nşr. Muhammed Hasen Al Yasin, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb li'l-melâyin, 1994), 1: 58; Ebu'l-Hüseyin Ahmed İbn Fâris, "Tcr", *Mu'cemu meḳāyîsi'l-luġa*, (yy, ts.), 1: 341; Cevherî, "Tcr", 2: 600; Daha bilinen ve az kullanılan bir diğer mastar da "tecr"dir. Kelime sözlüklerde genelde şu şekilde yer almaktadır: " تَجَرَ يَتْجُرُ تَجْراً وتِجارَةً وكذلك اتَّجَرَ وهو افْتَعَلَ. التّاجِر ج تِجارٌ وتُجّارٌ وتَجْرٌ وتُجُرٌ"

4 Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî*, en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs ve'l-eser*, (Riyâd: Dâru ibnü'l-Cevzî, 1421), 104.

5 Cengiz Kallek, "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 134-144.

6 Ahmed eş-Şerbâsî, *el-Muʿcemu'l-iktisâdî el-İslâmî*, (Dâru'l-Cîl, yy., 1981), 71; R'ad Gâlib, Davâibu't-ticâra fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye, *Mecelletü'l-fetḥ* (2005), 91; Selahattin Bağdatlı, *Hukûk Sözlüğü*, (İstanbul: Derin Yayınları, 2011), 609.

sağlamak olarak tanımlamaktadır. Buna göre ticaret, sermayeyi sürekli bir şekilde artırmaya çalışma faaliyetleri olarak açıklanmaktadır.[7] Tariflerde de görüldüğü üzere ticarette, karşılıklı değerlerin değişim süreci ve kâr unsurunun ön plana çıktığı fark edilmektedir.

Müslümanlar alışveriş ve ticareti temellendirmede ilk önce şu âyete başvurmaktadırlar:[8] "ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَاالْبَيْعُ مِثْلُ ...الرِّبٰوا وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا" : "... Bu hal onların "Alım satım tıpkı fâiz gibidir" demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır..." (el-Bakara 2/275) Bu âyetteki alım satım, her çeşit malın hızlı bir şekilde değişim aracı olması, alışverişin mütemadiyen tekrarlanması, sonuçta malların kâr ile artışını, fâizin alışveriş için geçerli bir yöntem olmadığını ifade etmektedir.[9] Bir başka âyette de şöyle buyurulmuştur: "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ" : "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin..." (en-Nisâ 4/29) Âyette yer alan ticaret yukarıda tarifi verilmeye çalışılan ticarettir. Karşılıklı olarak mal ve bedelin değişimini ifade etmektedir.[10] Ticaret ve alışverişin birlikte yer aldığı bir âyette ise: "رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ" : "Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar." (en-Nûr 24/37) buyrulmaktadır. Bu âyetteki ticaret, içinde çeşitli alışverişlerin bulunduğu birden fazla durumu ifade ederken, bey' ise eşyanın nakit para ile değiştirilmesi demektir. *Bey'* ile alışveriş bitirilmekte ve kazanç sağlandığı ifade edilmektedir. Ticaretteki kazanç ise hem geleceğe matuf olabileceğinden, hem de veresiye bir alışveriş ise kâr getirip getirmeyeceği, şüpheli bir durum arz etmektedir. Ticaret dışarıdan mal getirip satmak anlamında kullanılırken, bey', elinin altında hazır bulunan malı satmak manasına gelmektedir. Sonuçta ister ticaret, isterse bey' olsun her ikisi de alım satımı ifade etmektedir.[11] Bu bağlamda tüccar, bir yerden bir

7 Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 372.

8 Muhammed b. Hüseyin Fahruddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîḥu'l-ġayb)*, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990), 7: 241.

9 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, (İstanbul: Eser Yayınları, 1979), 2: 958.

10 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, (Beyrut: 1952), 4: 249.

11 Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb,* 14: 4-5.

yere yolculuk yapan ve başka yerlerden mal getirip satan kimseler, bayiler ise yerlerinde ikamet eden satıcılar için kullanılan kelimelerdir.[12]

Maddî bir alım satım yapmanın yanında manevî değerlerin maddiyat karşılığında ya da maddî değerlerin manevî kazanımlar için satımını ifade eden çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: “وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ”: “Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa sattılar. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötüdür!” (Âl-i İmrân 3/187) Âyetteki “وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا” kısmı, “ilahî hakikatleri gizlemeleri karşılığında az bir ücret aldılar” anlamına geldiği ifade edilmektedir.[13] “فَلْيُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا”: “O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.” (en-Nisâ 4/74) Âyetteki “يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ” ifadesi ise “âhiret hayatı karşılığında dünyayı satanlar” manasına gelmektedir.[14] “Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır…” (et-Tevbe 9/111) Bu âyette Allah ile mümin kulları arasında gerçekleşen bir ticaretten söz edilmektedir. Âyette yer alan “اشْتَرٰى” fiilinin *satın aldı* anlamına geldiği, müşterisinin de Allah olduğu belirtilmekte[15] ve ticaret ifade eden bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.[16]

Kur’ân, ticarete uhrevî anlamlar yüklemekte, manevî bir boyut kazandırmakta ve bu alanda ticarî dil kullanmaktadır. Şöyle ki; Uhrevî âlemdeki “kazanma ya da kaybetme” neticelerini ticarî unsurlarla ifade eden Kur’an,

12 Kurtubî, *el-Câmiᶜ li-aḥkâmi’l-Ḳurʾân*, 15: 293.

13 İsmail Hakkı Bursevî, *Rûḥu’l-beyân*, trc. Abdullah Öz v.dğr., (İstanbul: Damla Yayınları, 2012), 2: 138.

14 Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiᶜu’l-beyân ᶜan te’vili âyi’l-Ḳurʾân*, thk. Abdullah İbn Abdu’l-Muhsin et-Türkî, (Kâhire: Dâru’l-hicr, 2001), 8: 541.

15 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Te’vîlâtu ehli’s-sünne*, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2005), 5: 485.

16 Ebu’s-Suûd Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü’l-ᶜaḳli’s-selîm*, (Beyrut Dâru’l-Mushaf, ts.), 4: 55; Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydavî, *Tefsîru envâri’t-tenzîl ve esrâri’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşî, (Beyrut Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, tr.), 2: 687; Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru’t-taḥrîr ve’t-tenvîr,* (Tunus: Dâru’t-Tûnisiyye, 1984), 10: 153.

maddî değerler karşılığında cennetin kazanılması veya kaybedilmesi; emir ve yasakların dünya menfaatleri karşılığında hükümlerinin değiştirilmesi, amellerin tartılması, ticarî kavramlarla ifade edilmekte, genelde de satma/satın alma anlamına gelen *işterâ* ve türevleri kullanılmaktadır.[17]

Kur'ân'ın iktisat/ekonomi olgusunu işlerken üzerinde durduğu en önemli kavram ticarettir. Alım satımın esasını oluşturan bey' ve iştirâ kelimeleri, ticarî literatürde hemen göze çarpan ilk kavramlar olarak temayüz etmektedirler. Kur'ân'da ticaret konusunun çok geniş bir şekilde ele alındığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Kur'ân, bazı lafızları kavramlaştırarak ön plana çıkarmış, birtakım lafızları da sadece kelime düzeyinde istihdam etmiştir. Bu çerçevede Kur'ân'da bulunan ticaretle ilgili kavramları sistematik olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

2. BEY' (بيع)

Bey' kelimesi sözlükte, bir şeyi satmak ve satışa arz etmek anlamına gelmektedir.[18] Terim yönünden ise maddî değeri olan herhangi bir şeyi farklı bir değer karşılığında başkasına satmak şeklinde tanımlanmaktadır.[19] Hukûkî bir kavram olarak bey' şöyle de tarif edilmiştir: Mal kabul edilen bir değerin, para karşılığında satın almak isteyen kişiye temlik olarak verilmesidir.[20] Bu sözcük ezdâd[21] içerikli bir kelime olup tıpkı *işterâ* kelimesi gibi hem satmayı hem de satın almayı ifade etmektedir.[22] Ancak satımda *bey'*, satın almada da daha çok *işterâ* fiilinin yaygınlık kazandığı görülmektedir.[23] "...Allah, alım satımı helâl,

17 Ayrıca bk. el-Bakara 2/16, 79, 86, 90, 174, 175, 207; Âl-i İmrân 3/77; el-Mâide 5/44, 106; en-Nahl 16/95. Muhammed Fuad Abdülbakî, "Şry", *el-Muʿcemü'l-müfehres li elfâzı'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm*, (Kahire: 1988), 152.

18 İbn Abbâd, "By'a", 2: 177-178; Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*, 4: 394-394; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-ʿakîde ve'ş-şerîaʿ ve'l-menhec,* (Dımeşk: Dâru'l-fikr, 2009), 2: 11.

19 Cevherî, "By'a", 3: 1189; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cassâs, *Aḥkâmu'l-Ḳurʾân*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, (Beyrut: 1992), 2: 189.

20 Ferâhidî, "By'a", 2: 343; İbn Manzûr, "By'a", 9: 181.

21 Ezdâd lafzı, Arapçada zıt anlam taşıyan kelimeleri ifade etmektedir. Zıddın çoğulu olan ezdâd, bâa' (با ع) "Satmak-satın almak gibi karşıt anlamlı kelimeleri ifade etmek için kullanılır. Bk. Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 47.

22 Zebîdî, "By'a", 11: 33-36; Âsım Efendi, "By'a", 3: 195-196.

23 Ali Bardakoğlu, "Bey'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 13-19.

fâizi haram kılmıştır..." (el-Bakara 2/275.) Bu âyette iki defa geçen *bey*' kelimesi alışveriş anlamındadır.[24]

Kur'ân'da türevleriyle birlikte toplam on dört yerde geçen bu kelimenin[25] yedi tanesi *bey*' şeklinde olup ve *alışveriş* anlamında kullanılmaktadır.[26] Bey' kelimesinin fiil kipindeki kullanımı ise "يُبَايِعُونَ" *biat ederler* anlamını taşımaktadır.[27] Biat kavramı, ulü'l-emre (devlet reisine) bağlılık demektir.[28] Halk ile yönetim arasında karşılıklı bir kabul söz konusu olduğundan taraflar arasında değerler alışverişinin gerçekleşmesinden dolayı böyle bir kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bey'at; "kabul etmek, bir akitten (anlaşmadan) râzı olmak ve tasdik etmek" gibi manalara gelir. İslâmî ıstılahta: "bir mükellefin, ehil bir cemaat (ehl-i hal ve'l akd) tarafından tespit edilen halifeye, (imama, ulü'l-emre) itaat edeceğine dair, söz vermesine bey'at denilir." Araplar önceden alışverişlerde yaptıkları satış akdini (anlaşmayı) kuvvetlendirmek üzere el sıkışırlardı. Buradan hareketle, Müslümanlar da bir başkan seçerken el sıkışma örneğini almışlar ve aralarındaki benzerlikten dolayı buna da 'biat/bey'at' demişlerdir.[29]

Verilen bilgiler doğrultusunda bey' kelimesi, alışveriş içeriğiyle doğrudan ticaret kavramını çağrıştıran bir anlam örgüsüne sahiptir. Bu noktadan hareketle onun ticarî bir kavram olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

3. İŞTİRÂ, ŞİRÂ (شراء, اشتراء)

Şirâ kelimesi, lügatte bir şeyi satmak ve satın almak anlamına gelmektedir.[30] Bunun da aynı bey' kelimesi gibi zıt anlam taşıyan kelimeler

24 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 2: 707; Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb,* 3: 97-98; Muhammed Abduh - Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr (Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ḥakîm)*, (Kahire: Daru'l-fikr, 1923), 3: 96; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 95-97; Enver İkbal Kureşî, *Fâiz Nazariyesi ve İslâm*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1966), 55-57.

25 İlgili âyetler için bk. Abdülbakî, "By'a", 141.

26 el-Bakara 2/254 ve 275' de iki defa geçmektedir. et-Tevbe 9/111; İbrahim 14/31; en-Nûr 24/37; el-Cuma 62/9.

27 el-Fetih 48/10. Bu âyette iki defa "يُبَايِعُونَ" şeklinde geçmektedir.

28 İbn Manzûr, "By'a", 8: 23-27.

29 Bk. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Baskı, 1404/1984), 5: 427; Şihabüddin Mahmud el-Alûsî, *Rûḥu'l-meânî*, (Beyrut: 1994), 26: 96. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 43.

30 Ferâhidî, "Şry", 2: 328; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyan el-Endelûsî, *el-Baḥrü'l-muḥît*, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993), 1: 195; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,* 423.

arasında yer aldığı görülmektedir. *"Ş-r-y"* kökünden türeyen *iştirâ* mastarı, iftiâl kalıbında olup alıp satmayı ifade etmektedir.[31] Alışverişin iki tarafı vardır; birincisi, parayı ödeyen ve malı alan kimse; ikincisi ise parayı alan ve malı veren kimsedir. Parayı ödeyen *müşterî*, malı teslim eden de satıcı, yani *bâyi*'dir.[32] Yukarıda da ifade edildiği gibi, şirâ/iştirâ ile bey' kavramlarının her ikisi de hem alım hem de satımda kullanılmış olsalar da *işterâ* fiilinin daha çok satın almayı ifade ettiğinin altının çizilmesi gerekmektedir.[33]

İştirâ kökünden türeyen kelimeler Kur'ân-ı Kerim'de yirmi beş yerde geçmektedir.[34] Bu âyetlerin genelinde manevî değerlerin satışından, üçünde de hakiki ve maddî bir alışverişten bahsedilmektedir. Bu kökten gelip, alım satımı ifade eden âyetlerden biri Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından az bir fiyata[35] satılmasıdır: "وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ وَقَالَ الَّذِى اشْتَرَيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهِ اَكْرِمِى مَثْوٰيهُ عَسٰى اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا" : "(Kafile Mısır'a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi. Mısır'da onu satın alan adam, karısına dedi ki: Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur..." (Yûsuf 12/20-21) Bu âyette hakiki bir satıştan söz edilirken; "اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ" : "Kendilerine Kitap'tan nasip verilenlere baksana! Sapkınlığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar!" (en-Nisâ, 4/44) meâlindeki âyette de manevî bir satıştan söz edilmektedir.[36] Bu âyetlerden ilkinde maddî bir değerin satımından bahsedilirken[37] diğer âyetlerin tamamında manevî değerlerin alışverişinden[38] söz edilmektedir. Şirâ ve tebâdül kelimelerinin her ikisinde de değişim anlamı vardır, her şirâ/satın almak bir değişimdir, fakat her

31 İbn Abbâd, "Şry", 5: 372-374; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 50; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 1: 298.

32 Cevherî, "Şry", 3: 2391-2392; Rağıb el-İsfehânî, "Şry", *el-Müfredât fi ġarîbi'l-Ḳur'ân*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 343; İbn Manzûr, "Şry", 14: 427-432; Zebîdî, "Şry", 19: 567-572; Âsım Efendi, "Şry", 4: 1025-1027.

33 Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Meâni'l-Ḳurân*, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 3. Baskı, 1983), 1: 56.

34 Abdülbakî, "Şry", 381.

35 Ferrâ, *Meâni'l-Ḳur'ân*, 2: 40.

36 Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 7: 400; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 239.

37 Bk. Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-ʿaḳli's-selîm,* 4: 262; 7: 69.

38 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 246; Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb,* 3: 187; 8: 116.

tebâdül/değişim satın almak değildir.[39] Bey' kelimesinde "kişiyi mülkiyetten çıkarıp başkasını mala sahip kılma" anlamı varken; şirâ kelimesinde "bir mal vererek başka bir mala sahip olmak" anlamı vardır. Her iki kelime de birbirinin yerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla satıcının işine bey' ve şirâ denmektedir.[40] Meâlleri verilen âyetlerde ve bu kökten yer alan diğer âyetlerdeki[41] ortak tema; maddî bir alışverişin yanında, mal ve can karşılığında Allah Teâlâ'nın cenneti satın alması, dünya karşılığında âhiretin satın alınması, hidâyet karşılığında sapkınlığın satın alınması ve Allah'ın âyetlerinin az bir değere satılmasıdır. İştirâ kavramı, mecâzî anlamda alım satım manasında kullanılabilirken bey' kavramının kullanımında tamamen hakiki bir alışveriş söz konusudur.[42]

4. ECİR, ÜCRET, SEMEN (اجر, اجرة, ثمن)

Ticaretle ilgili kelimelerden biri de satılan her hangi bir mal veya yapılan hizmet için hak edilen karşılık olarak nitelendirilebilecek ücrettir. Türkçeye de geçmiş olan ücret kelimesinin karşılığı olarak Arapçada *ecr* ve *semen* kelimeleri kullanılmaktadır.

Ecr veya ücret, sevap, kira, bir işin bir işe karşılığı olan 'ıvaz demektir.[43] Çoğulu *ucûr* şeklindedir. Bu kelime, işçi ve işçiye verilecek ücret anlamına da gelmektedir.[44] Kur'ân-ı Kerim'de 105 âyette geçen ecr ve ucûr kelimeleri mutlak olarak, dünya ve âhirette yapılan işin karşılığı veya maddî karşılık manalarını ifade etmektedir.[45]

39 Ebû Hilâl el-Askerî, "Şry", *Arap Dilinde ve Ḳur'ân'da Farklar Sözlüğü*, trc. Veysel Akdoğan, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2009), 252. Bey' ve şirâ' kelimelerinin benzer ve ayrı yönleri hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Âyid Muhammed Abdullah, "Delâle fi'liyye el-bey' ve'ş-şirâ' fi'l-Ḳur'ân", *Câmiatu'l-Kâdisiyye Külliyetü't-Terbiyye* 10 (2008): 4-14.

40 İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr,* 3: 298; Abdurrahman Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, trc. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991), 3: 1269.

41 Bk. el-Bakara 2/16, 79, 87, 90, 102, 174, 175; Âl-i İmrân 3/177, 187, 199; en-Nisâ 4/44; el-Mâide 5/44, 106; et-Tevbe 9/9, 111; en-Nahl 16/95.

42 Şerîf er-Radî, *Kur'ân Mecâzları*, trc. İsmâil Durmuş, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 373-381.

43 Ferâhidî, "Ecr", 1: 58; İbn Abbâd, "Ecr", 7: 171-172; Cevherî, "Ecr", 2: 576; İbn Manzûr, "Ecr", 4: 10-11; Zebîdî, "Ecr", 6: 12-15; Âsım Efendi, "Ecr", 2: 119-120; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 6: 634; Kurtubî, *el-Câmiʿli-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 11: 103.

44 Yazır, *Hak Dîni,* 7: 4825; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,* 85.

45 Adem Esen, *Sosyal Siyaset Açısından İslâm'da Ücret*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 13; Hayreddin Karaman, *İslâm'da İşçi-İşveren Münâsebetleri*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 48-51.

Kur'ân'da *"e-c-r"* kökünden türeyen kelimeler, âhiret sevabı,[46] mehir,[47] süt emzirme bedeli[48] ve emeğin geliri[49] gibi anlamlar ifade etmektedir.[50] Hem maddî hem de manevî karşılık ifade eden ücret kelimesi âyetlerde şu şekilde yer almaktadır: "إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ" : "Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: (Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir." (eş-Şuarâ 26/105-109, 127, 145, 164, 180) Âyetlerde ücret maddî karşılığı; ecr ise manevî karşılığı ifade etmektedir.[51] Sonuçta, ecr ve ücret kelimeleri, Kur'ân'da yaygın bir kullanıma sahip olup yapılan bir işin maddî karşılığı, âhirette ödenecek manevî mükâfat ve bedel anlamlarına gelmektedir.

Ücret anlamında kullanılan bir diğer kelime de *semen*dir. Bedel, karşılık,[52] fiyat, satış bedeli,[53] para ve kıymet[54] gibi anlamlara gelen semen kelimesinin çoğulu *esmân* ve *esmün* şeklindedir. Semenin lügat anlamı, bir malın mübadele değeri hakkında satıcı tarafından yazılı veya sözlü olarak açıklanan fiyatı da kapsamakla birlikte terim anlamı, gerçekleşen bir satım işleminde malın karşılığı olarak tarafların üzerinde anlaştığı bedel ile sınırlıdır.[55] *"S-m-n"* kökü Kur'ân'da on bir defa geçmekte ve genelde "ثَمَناً قَلِيلاً" şeklinde[56] *az bir karşılık*[57]

46 Yûsuf 12/57; en-Nahl 16/41. âyetin bu anlama geldiğine dair bk. Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb,* 18: 168; Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-ʿaḳli's-selîm,* 5: 115.

47 en-Nisâ 4/24-25; el-Mâide 5/5; el-Ahzâb 33/50; el-Mümtehine 60/10. âyetlerin mehir anlamlarına geldiğine dair açıklamalar için bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 6: 585-589; Mâturîdî, *Te'vîlât*, 3: 121.

48 et-Talak 65/6. Bu anlam için bk. Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993), 13: 281.

49 el-Arâf 7/113; el-Kasas 28/25-27; el-Kehf 18/77. âyetlerin kullanıldığı anlamlar için bk. İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 9: 46; 20: 105-106; 16: 9.

50 Daha geniş bilgi için bk. Esen, *İslam'da Ücret,* 13.

51 Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6: 102.

52 İbn Düreyd, "Smn", 1: 433; Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 2: 11.

53 İbn Abbâd, "Smn", 10: 158-159; Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 8: 273.

54 Cevherî, "Smn", 5: 2088-2090; Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûku İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu,* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985), 6: 9.

55 İbn Manzûr, "Smn", 13: 80-82; Zebîdî, "Smn", 18: 97-100; Âsım Efendi, "Smn", 6: 574-575. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,* 402.

56 Abdülbakî, "Smn", 160.

57 Bk. el-Bakara 2/41, 49, 174; Âl-i İmrân 3/77, 187, 199, el-Mâide 5/44, 106; et-Tevbe 9/9; Yûsuf 12/20.

anlamı ifade etmektedir.[58] Sadece Yûsuf Sûresinde (Yûsuf Sûresi'nde) "Onu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı." (Yûsuf 12/20) âyetinde "بِثَمَنٍ بَخْسٍ" şeklinde gelmiş olup "قَلِيلاً" yerine aynı anlamı karşılayan ve anlam yakınlığı olan "بَخْسٍ" kelimesi kullanılmıştır.[59] İlgili iki sıfat arasında bir kıyaslama yapmayan Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942), *kalîlen* ifadesi için "haddi zatında fâni olduğundan dolayı az demek olan bir dünya menfaati" açıklaması bizi, "Allah'ın âyetlerinin ve manevî değerlerinin karşısında her şeyin az bir karşılık" olduğu sonucuna götürmektedir. Eğer manevî değerlerle ilgili olarak da *bahs* kelimesi kullanılmış olsaydı bu incelik sağlanmamış olacaktı, açıklamasını yapmaktadır.[60]

Genel olarak, manevî değerlerin maddî değerler karşılığında ve özellikle de "Allah'ın âyetlerinin az bir karşılığa satılmasını" ifade eden *semen* kavramının, daha çok manevî ticaretle alakalı bir kavram olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak *semen;* fiyat, bedel, satış karşılığı olan değerdir. Tarafların satış üzerinde anlaştıkları bedel anlamına gelen semen; hem maddî hem de manevî değerlerin karşılığını ifade etmektedir.

5. RİBH (ربح)

Lügatte; artma, kâr, ticarî kazanç anlamlarına gelen *ribh*,[61] Arap örfünde kâr getiren ticaret manasını ifade etmektedir.[62] Nitekim o dönemde birisinin yaptığı ticaret kâr getirdiğinde "رَبِحَتْ تِجَارَتُهُ" tabiri kullanılırdı.[63] Ribh kelimesi, ticaretteki kârı ifade edip zararın zıddı anlamında kullanılmaktadır.[64] Ribh kökünden türeyen ve kazandırma, kâr hakkı tanıma manasına gelen *murâbaha* terim olarak bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belirli bir kâr konarak satılmasını ifade etmektedir.[65]

58 "ثَمَناً قَلِيلًا" ifadesinin *az bir fiyat* anlamına geldiğine dair açıklamalar için bk. Ebû Hayyân, *el-Baḥrü'l-muḥît*, 1: 334; Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-ʿaḳli's-selîm,* 2: 51; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 1: 463-468.

59 *Bahs* noksan anlamına gelmektedir. Bk. Ferâhidî, "Bhs", 1: 118; Zeccâc, "Bhs", 1: 362; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 3: 104.

60 Yazır, *Hak Dîni,* 1: 394.

61 Ferâhidî, "Rbh", 2: 87-88; İbn Düreyd, "Rbh", 1: 276; İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*, 1: 521-522; İbn Abbâd, "Rbh", 3: 90; Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 1: 319; Ebû Hayyân, *el-Baḥrü'l-muhît,* 1: 206.

62 Ferrâ, *Meâni'l-Ḳurân*, 1: 14-15; Zeccâc, *Meâni'l-Ḳur'ân*, 1: 92.

63 Cevherî, "Rbh", 1: 363-364; İbn Manzûr, "Rbh", 2: 442-445; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 1: 299.

64 Zebîdî, "Rbh", 4: 43-46; Âsım Efendi, "Rbh", 1: 877-878.

65 İbrahim Kâfi Dönmez, "Murâbaha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV

Ticarî bir kavram olarak tanımını yaptığımız *ribh* kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir âyette geçmektedir:[66] "أُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ" : "İşte onlar, hidâyete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir."[67] Âyet-i kerimede yer alan "رَبِحت" kelimesi ribh kökünden fiil kalıbında olup, ticareti kazançlı olan anlamında kullanılmıştır. Bu yönüyle âyette geçen "رَبِحَتْ" kelimesinin anlamıyla bizim tanımını verdiğimiz *ribh* kavramının tamamen aynı olduğu görülmektedir. Onların zararları ve kâr edememeleri şu şekilde ifade edilmektedir: İman edenleri akılsız, ahmak, kendilerini akıllı sanan bu kişiler, kendilerine bağışlanan, akıl ve irade sermayesiyle hidayet yerine sapkınlığı satın aldıkları için uhrevî ticaretlerini kârla değil iflasla tamamlamaktadırlar.[68] Âyette onların ticaretinin kâr (ribh) getirmediği ifade edilmektedir. Çünkü onlar kazanmak için doğru yere yatırım yapmamışlardır.

Verilen bilgilere göre; ribh, maddî veya manevî kazanç, kâr getiren alışveriş ve artış anlamına gelmektedir. Alışverişten maksat, her iki tarafın kazanması ve ticaretin kâr ile neticelendirilmesidir.

6. FAZL (فضل)

Kur'ân'da ticarî anlam ifade eden kelimelerden birisi de *fazl*dır. Fazl, noksanın zıddı,[69] ihsan, lütuf, yüksek derece, fazlalık,[70] giyim,[71] mal, makam ve kuvvette üstün olmak[72] gibi anlamlar ifade etmektedir. Bu anlamıyla fazl Cuma Sûresi'nde şöyle ifade edilmektedir: "فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ" : "Namaz kılınınca artık

Yayınları, 2006), 31: 148-152. Günümüz ekonomisinde; "Kâr, belli bir dönemde gelir ve giderler arasındaki gelir lehine oluşan fark" şeklinde tarif edilmektedir. Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 434. Elde edilen kâr ile ilgili herhangi bir sınır olup olmadığı konusunda geniş bir değerlendirme için bk. Yusuf el-Kardavî, "Hel Li'r-Ribh Haddun A'lâ", *Mecelletü'l-mecmaʿi-fıkhı'l-İslâmî* 4 (Mekke: 2005): 70-90.

66 Abdülbakî, "Rbh", 299.

67 el-Bakara, 2/16. *Ribh* kelimesinin kâr manasına kullanıldığına dair bk. Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb*, 2: 79.

68 Hayreddin Karaman, v.dğr., *Ḳurʾân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 1: 27.

69 İbn Düreyd, "Fdl", 2: 907.

70 İbn Manzûr, "Fdl", 9: 524-527.

71 İbn Abbâd, "Fdl", 8: 22-23; Cevherî, "Fdl", 4: 1791.

72 Zebîdî, "Fdl", 15: 577-582; Âsım Efendi, "Fdl", 4: 27-28.

yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz." (el-Cuma 62/10) Âyetteki lütuf olarak tercüme edilen fazl kelimesini, Ebu's-Suûd Efendi (ö. 982/1574) ribh[73] kelimesiyle açıklamıştır. Hz. Peygamber de mescit çıkışında "اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ..." şeklinde Allah'ın fazlından talep edilmesini istemiştir.[74] Aynı kelimeyi İbn Âşûr, alım satım vb. olarak açıklamıştır.[75] Bir başka âyette; "لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ" : "(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur..." (el-Bakara 2/198) buyrulmaktadır. Buradaki *lütuf* hacda yapılan ticaret olarak tefsir edilmiştir.[76] Geniş bir anlam yelpazesine sahip olan ve sözlüklerde genelde olumlu fazlalığı ifadede kullanılan fazl kelimesi[77] bu yönüyle ticarette elde edilen kâr anlamındaki ribh kelimesiyle örtüşmektedir. Buna göre; "لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ..." : "...Allah'ın fazlından istemeniz için..." (el-İsrâ 17/12, 66; el-Kasas 28/73; er-Rûm 30/46; el-Fâtır 35/12; el-Câsiye 45/12; el-Müzzemmil 73/20) şeklinde birçok ayette yer alan fazl kavramı ticaret anlamını çağrıştırmakta ve ayrıca bunun için yapılan seyahatleri hatırlatmaktadır.[78] Hal böyle olunca fazlın bir anlamının da ticaret olduğunu ifade etmek mümkündür.

7. RİBÂ (ربا)

Türkçeye genellikle fâiz olarak çevrilen *ribâ*; sözlükte tepe,[79] malın veya bir şeyin artması,[80] çoğalma, fazlalık, yükseğe çıkma, nema,[81] ana mal üzerine yapılan ziyade,[82] bedenin serpilip gelişmesi[83] gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak; ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakikî

73 Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-ʿaḳli's-selîm,* 7: 250.
74 Müslim, "Salâtu'l-Musâfirîn", 10.
75 İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 28: 227.
76 Rızâ, *Menâr*, 2: 230. Benzer bir âyet için bk. el-Mâide, 5/2.
77 Mustafa Çağrıcı, "Fazl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 271-272.
78 Geniş bilgi için bk. Ali Akpınar, *Ḳurʾân Aydınlığında Seyahat*, (Ankara: TDV. Yayınları, 1998).
79 Ferâhidî, "Rbv", 2: 94; Cassâs, *Aḥkâmu'l-Ḳurʾân*, 2: 183.
80 İbn Düreyd, "Rbv", 2: 330; Cevheri, "Rbv", 4: 2349-2351; Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*, 4: 381.
81 İbn Manzûr, "Rbv", 14: 304-307; İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmu'l-Ḳurʾân*, 1: 321.
82 Muhammed Cemalüddin el-Kasımî, *Meḥâsinü't-te'vîl*, (Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî, yy., 1957), 2: 700.
83 Zebîdî, "Rbv", 19: 441-445; Bilmen, *Istılâhât,* 6: 13; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 3: 79.

veya hükmî fazlalık[84] diye tarif edildiği gibi şöyle de izah edilmiştir: "Fâiz, borçtan elde edilen gelirdir. Artma, borçtan dolayı olduğu için ribâ, bu artışa sebep olan işlem demek olur."[85]

Ribâ kelimesinin türemiş olduğu "*r-b-v*" kökü Kur'ân-ı Kerim'de yirmi defa geçmektedir.[86] Bunlardan sekizinde ribânın terim anlamıyla kullanıldığı görülmektedir:[87] "ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَاالْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا" : "...Bu hal onların "Alım satım tıpkı fâiz gibidir" demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır..." (el-Bakara 2/275-276)[88] Âyetlere bakıldığında ribânın alışverişte fazladan karşılıksız olarak alınan bir değer anlamında olduğu görülmektedir.[89]

Kur'ân'da fâiz anlamında kullanıldığını gördüğümüz ribâ[90] kavramına hadislerde detay bir boyut kazandırılarak literatürdeki vade fâizi -fazlalık fâizi (ribe'n-nesîe-ribe'l-fadl) veya borç fâizi-alışveriş fâizi (ribe'd-deyn-ribe'l-bey') şeklindeki sınıflandırmaya temel olmuştur.[91] Neticede, ister alışverişlerdeki hak edilmeyen fazlalık, isterse vadeden doğan fayda olsun, ribânın haram, alışverişin ise helal olduğunu söylemeliyiz.

8. DEYN (دين)

Din kelimesi ile aynı kökten türeyen *deyn* sözcüğü,[92] lügatte, hazırda bulunmayan şey,[93] borç ve borç vermek,[94] emir ve itaat altına almak, ödünç

84 Daha geniş bilgi için bk. Ali Rıza Gül, *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Ḳur'ân'da Fâiz (Ribâ) Yasağı*, (Ankara: Avrasya Yayınları), 2006; İsmail Özsoy, "Fâiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 110-126; Ziuaddin Ahmad, "Ribâ Teorisi", çev. Ali Rıza Gül, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003): 453-465.

85 Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Fâiz*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007), 36.

86 Abdülbakî, "Rbv", 300.

87 İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*, 1: 324; Özsoy, "Fâiz", 12: 110.

88 Diğer âyetler için bk. el-Bakara 2/277-279; er-Rûm 30/39.

89 Bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 5: 37-55; Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb,* 25: 127; Ebû Hayyân, *el-Baḥrü'l-muḥît,* 2: 345-353.

90 Her iki kelimenin de aynı anlama geldiğine dair açıklamalar için bk. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: MEB. Yayınları, 2. Baskı, 1971), 3: 35; Yazır, *Hak Dîni,* 2: 952.

91 Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 4: 382; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 3: 81; bk. Özsoy, "Fâiz", 12: 110.

92 Zebîdî, "Dyn", 18: 214-219; İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*, 1: 327.

93 Ferâhidî, "Dyn", 2: 61; İbn Düreyd, "Dyn", 2: 688; İbn Abbâd, "Dyn", 9: 359-361.

94 Zeccâc, *Meâni'l-Ḳur'ân*, 1: 360; Cevherî, "Dyn", 4: 2117-2119.

almak/vermek, ceza veya mükâfatla mukabelede bulunmak[95] gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten türeyen *dâin* alacaklı, *medîn* ve *medyûn* da borçlu anlamına gelmektedir. Borç, "bir kişinin başkasından aldığı para veya benzeri kıymetleri, belli bir süre sonra ödemek üzere yükümlülük altına girmektir" şeklinde tarif edilmektedir.[96] Kur'ân'da *deyn* beş yerde[97] geçmekte; karşılıklı borçlanma anlamına gelen *tedâyün*[98] ise bir yerde şu şekilde yer almaktadır: "يَا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ..." : "Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın..." (el-Bakara 2/282) Karşılıklı borçlanmaların yazılmasını emreden bu âyet, alışverişin kayıt altına alınmasının önemine vurgu yaparak tarafların hak kaybına uğramamasını hedeflemektedir.[99] Kişinin zimmetinde olan borçları ifade eden âyette ise borç kavramı şu şekilde ifade edilmektedir: "وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ" : "Eğer çocukları yoksa, karılarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa, bıraktıklarının dörtte biri sizindir. (Bu paylaştırma, ölen karılarınızın) yaptıkları vasiyetlerin yerine getirilmesi, yahut borçlarının ödenmesinden sonradır..." (en-Nisâ 4/12) Âyetlerin bağlamları göz önüne alındığında borçlarla vasiyetin beraber zikredildiği görülmektedir. Ödemede borç öncelik arz etmekte, borcun ödenmesinin ne derece güçlü bir görev olduğu vurgulanmaktadır.[100]

Ticarî faaliyetlerde her zaman peşin alışveriş söz konusu değildir. Alacak ya da verecek şey hazır değilse karşılıklı borçlanma olacaktır. Kur'ân-ı Kerim'in *müdâyene* âyeti olarak bilinen en uzun âyeti (el-Bakara 2/282) bu konuyu ele almaktadır. Bu âyet borçlanmanın olabileceğini ve borçların yazılı olarak kaydedilmesini en azından tavsiye etmektedir. Böylece alacaklı ile borçlu arasındaki ihtilafların sorun oluşturmaması hedeflenmektedir.

---

95 İbn Manzûr, "Dyn", 13: 166-171.

96 Kudret Emiroğlu v.dğr., *Ekonomi Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006), 102.

97 el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/11-12 (12. ayette üç defa geçmekte) bk. Abdulbâkî, "Dyn", 267-268.

98 İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 3: 98.

99 Âyetlerin bu anlamlarda kullanılması ile ilgili olarak bk. Kurtubî, *el-Câmiᶜ li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 4: 431; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît,* 3: 193-194; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 4: 263.

100 Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârîku't-tenzîl ve ḥaḳāʾiḳu't-te'vîl*, thk. Seyyid Zekeriyya, (yy, ts.), 1: 213; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, nşr. Abdülkadir Mahmûd el-Bekâr, (Beyrut: Dâru's-selâm, 1985), 2: 1011; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 610-611.

9. HASAR, HÜSRÂN (خسران, خسر)

Ticaretle ilgili kavramlardan biri de zarar ziyan anlamına gelen *hasar*dır. Hasar ve onun mastarı olan *husrân*[101] kelimelerinin her ikisi de aynı manayı ifade etmektedir.[102] Lügatte noksan, helak, kayıp, anaparanın eksilmesi, ticarette zarar etmek manalarını karşılamaktadır.[103] Daha çok ticaretteki kayıp ve ziyanı ifade eden hasar ve hüsrân kelimeleri terim anlamıyla; "dünya ve âhirette maddî ve mânevî alanda zarar etmek anlamında bir tabir" şeklinde kavramlaşmıştır.[104] Bu anlamıyla hasar, *ribh* kavramının zıddı bir anlam taşımaktadır.[105] *"H-s-r"* kökünden türeyen kelimelerin tamamı Kur'ân-ı Kerim'de altmış beş defa yer almaktadır.[106] Konunun daha fazla uzamaması için tamamını burada sunamayacağımız âyetlerdeki *hasar* ve *hüsrân* kelimelerinin ticarî zarar anlamında kullanıldıkları görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de bu manayı karşılayacak çok sayıda kullanım bulunmaktadır. Bunlardan birisi el-Asr Sûresidir ki bütün insanlığın hüsranda olduğuna yemin edilerek ifade edilir: "وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ" : "Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır." (el-Asr 103/1-3) Bu sûrede Allah Teâlâ, kurtuluşu ve zarar/ziyanı ticarî kavramlarla ifade etmektedir. Zira hüsran ticaretteki kayıp ve ziyanı ifade eder.[107] Bu zarar ziyan ve hüsrandan korunmak için insanlar arasında hak ve sabır tavsiye edilmelidir.[108]

---

101 İbn Abbâd, "Hsr", 4: 261.

102 Ferâhidî, "Hsr", 2: 407.

103 İbn Düreyd, "Hsr", 2: 584; Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-ʿaḳli's-selîm,* 4: 262; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 4: 634; Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muḥarreru'l-vecîz fî tefsiri'l-kitâbi'l-ʿazîz*, (Doha: 2007), 8: 161; İbn Manzûr, "Hsr", 4: 238-239; Cevherî, "Hsr", 2: 645; Zebîdî, "Hsr", 4: 342-344.

104 Mustafa Sinanoğlu, "Hüsrân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 35-36.

105 Bk. Cevherî, "Hsr", 1: 363-364; İbn Manzûr, "Hsr", 2: 442-445; Zebîdî, "Hsr", 4: 43-46; Âsım Efendi, "Hsr", 1: 877-878.

106 Abdülbakî, "Hsr", 231-232.

107 Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb,* 32: 86-87; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 30: 531.

108 Karaman, v.dğr., *Ḳurʾân Yolu*, 5: 682-683; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 15: 791-792.

10. REHİN (رهن)

Çoğulu *ruhûn* ve *rihân* formunda gelen *rehn* kelimesi[109] lügatte; terk etmek, bir şeyin karşılığında alıkonulan eşya, bir yerde sürekli kalan, aldığı şeyin karşılığı olarak insanların yanına bırakılan şey, borca karşılık vesika[110] anlamlarında kullanılmaktadır. Terim olarak "bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve gerektiğinde bedelinden bu hakkı tahsil etmek üzere bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlayan akdi veya teminat işlevi gören mal anlamına gelmektedir."[111] *"R-h-n"* kökünden türeyen kelime âyette; "وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ..." : "Yolculukta olur da, yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir..." (el-Bakara 2/283) şeklinde bulunmaktadır. İlgili âyette yolculuk gibi zor şartlarda yazacak bir şahidin bulunmaması durumunda yazıya geçme yerine bir rehin alınması tavsiye edilmektedir. Çünkü böyle bir durumda meselenin güvence altına alınabilmesi ancak yazma yerine uygun bir nesneyi[112] rehin alınmak suretiyle sağlanabilmektedir.[113] Ancak rehin almak bir zorunluluk değildir.[114] "كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهٖينٌ" :"...Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir." (et-Tûr 52/21)[115] mealindeki bu âyetle ilgili olarak Kurtubî (ö. 671/1272), "her bir nefis Allah'ın nezdinde kazancı karşılığında kurtulması söz konusu olmaksızın rehin alınmıştır" açıklamasını yapmaktadır.[116] Her nefsin kazandığından kastedilen, sorumluluğun ferdi olmasının yanında, kişinin dünyadaki işlediği amelleridir. Her insan dünyadaki hayatına göre ödül veya ceza alacak, rehinlik durumundan ancak iman ve sâlih amelle kurtulabilecektir.[117] Hülasa rehin kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de hem maddi bir borcun hem de manevi borçların karşılığı[118] olarak ifade edildiği ortaya çıkmaktadır.

109 Ferrâ, *Meâni'l-Ḳurân*, 1: 188; Zeccâc, *Meâni'l-Ḳurʾân*, 1: 367.

110 Ferâhidî, "Rhn", 2: 158; İbn Düreyd, "Rhn", 2: 807; İbn Abbâd, "Rhn", 3: 474-475; Cevherî, "Rhn", 5: 2128; İbn Manzûr, "Rhn", 13: 188-190; Zebîdî, "Rhn", 18: 249-252; Fîrûzâbâdî, "Rhn", 4: 226.

111 Bilmen, *Ḳurʾân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, 1: 309-310.

112 İbn Atıyye, *el-Muḥarreru'l-vecîz*, 2: 125; Karaman, v.dğr., *Ḳurʾân Yolu*, 1: 449.

113 Nesefî, *Medârîku't-tenzîl*,1: 144. Rehin hakkında daha geniş bilgi için bk. Zuhaylî, *el-Muâmelâtu'l-maliyye el-muâsıra*, (Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 2002), 82.

114 Bilmen, *Kurʾân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, ts.), 1: 309; İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmu'l-Ḳurʾân*, 1: 344.

115 Aynı mealde bir diğer âyet için bk. el-Müddessir 74/38.

116 Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*, 21: 395-396.

117 Karaman, v.dğr., *Ḳurʾân Yolu*, 5: 500.

118 Yazır, *Hak Dîni*, 2: 987-988.

11. HESÂB (حساب)

Muhâsebe ile aynı kökten gelen *hesâb* lafzı eşyayı saymak, hesap yapmak, yeterli miktarda olmak, ölçü, takdir etmek, anlamlarını ifade etmektedir.[119] Terim olarak hesâb; insanların sorguya tabi tutulacakları âhiret hallerinden biridir.[120] Kur'ân-ı Kerim'de *"h-s-b"* kökünden türemiş kelimeler toplamda yüz dokuz defa yer almakta olup, bunlardan kırk altısı *hisâb* formundadır[121] ve yukarıda belirtilen terim anlamında kullanılmaktadır:[122] "وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ سَرٖيعُ الْحِسَابِ" : "... Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur." (Âl-i İmrân 3/19) Bir diğer ayette, "رَبَّنَا اغْفِرْ لٖى وَلِوَالِدَىَّ وَلِلْمُؤْمِنٖينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ" : "Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana babamı ve müminleri bağışla!" (İbrahim 14/41) buyrulmaktadır. Meâli verilen âyetlerle birlikte düşünüldüğünde, Kur'an terminolojisinde hesap, genellikle kötü davranışların dünyada ve özellikle âhiretteki yansımaları ve sahiplerinin cezalandırılması manasına gelmektedir. Bununla birlikte iyi davranışların âhirette mükâfatlandırılması anlamı da vardır.[123] Hz. Ömer'den rivayet edilen "حاسِبوا أنفسَكم قبل أن تُحاسَبوا" : "hesaba çekilmeden önce nefislerinizi hesaba çekin..."[124] sözü, bu hesabın hazırlıklarının daha dünyada iken başlaması gerektiği hakikatini vurgulamaktadır.

Verilen bilgiler ışığında *hesap,* yapılan bir alışverişin sonrasında ödenmesi gereken bir karşılığın bulunmasını ifade etmektedir. Böyle olunca da zihnimizde ticarî bir etkinliğin gerçekleştirilmiş olduğu canlanır. Bu hesap, yalnızca maddî bir alım satımın sonucunu değil, dünyadaki yaptıklarımızın veya yapmamız gerekirken yapmadıklarımızın da sorumluluğunu gerektiren manevî bir hesabı çağrıştırmaktadır.

Ticaretle ilgili tespit etmeye çalıştığımız bu kavram ve kelimeler dışında şu kelimeler de ticaret çağrışımı yapan sözcüklerdir: Her türlü ticarî

119 İbn Düreyd, "Hsb", 1: 277; İbn Abbâd, "Hsb", 2: 494-495; Ferâhidî, "Hsb", 1: 314-315; Cevherî, "Hsb", 1: 109-112; İbn Manzûr, "Hsb", 1: 311-317; Zebîdî, "Hsb", 1: 418-424; Âsım Efendi, "Hsb", 1: 199-202.

120 Emrullah Yüksel, "Hesap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 240-242.

121 Abdülbakî, "Hsb", 200-201.

122 Âyetlerin bu anlamları için bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 5: 285; Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*, 12: 53; Ebû Hayyân, *el-Baḥrü'l-muḥît,* 5: 230-231; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* 8: 245.

123 Yüksel, "Müfessir Tâhir İbn Âşûr'un Rüşvet ve Fâiz Yorumu", 240-242.

124 Tirmizî, "Kıyame", 25.

anlaşmayı kesinleştirmek[125] manasını ifade eden "عقد" (el-Bakara 2/235, 237; en-Nisâ 4/33; el-Mâide 5/89), ölçü, tartı doğru terazi gibi anlamların karşılığı olan keyl/vezn/kıstâs "كيل/وزن/قسطاس" (el-En'âm 6/152; el-A'râf 7/8; el-İsrâ 17/35), Kureyş kabilesinin İslâm öncesi dönemde bazı kabile ve ülkelerle yaptığı ticaret antlaşmalarını ve bu maksatla kendilerine sağlanan serbest dolaşım iznini ifade eden *îlâf* "إيلاف"[126] (Kureyş 106/1-2), karşılıklı değişim[127] anlamına gelen *tebâdül* "يتبدل" (el-Bakara 2/108), sayılabilen mal[128] anlamına gelen *bidâ'e* "بضاعة" (Yûsuf 12/19), tartı aleti veya çok miktarda mal[129] anlamına gelen *kıntâr* " "قنطار(çoğulu kanâtîr) (Âl-i İmrân 3/14, 75; en-Nisâ 4/22), Farsça veya Latinceden Arapçaya giren[130] altın para[131] anlamında kullanılan *dînâr* "دينار" (Âl-i İmrân 3/75), geride kalan mal anlamında[132] *bekıyye* "بقية" (Hûd 11/86), birinin esaretten kurtulması için veya bir vecîbenin yerine ödenen kurtuluş akçesi anlamına gelen *fidye*فدية" "[133] ve *adl* "عدل"[134] (el-Bakara 2/123, 184, 196; en-Nisâ 4/92; el-Hadîd 57/15), masraf, para ve ücret gibi anlamlara gelen *harç/haraç* "خرج / خراج" (el-Kehf 18/94; el-Mü'minûn 23/72), gelir araçları ve kaynağı[135] manasını ifade eden *maâş* "معاش" (ç. maîşet) (el-A'râf 7/10; el-Hicr 15/29; en-Nebe 78/11), borçlu[136] anlamına gelen *ğārim* "الغارمين" (et-Tevbe 9/60), sözlükte ağzı dar su kabı[137] manasını taşıyan kelime *sâ'* "صواع" şeklindeki yaygın kullanımının yanı sıra sav', sû', suvâ' ve savâ' olarak da geçen ve ölçü birimi (Yûsuf 12/72), hayvancılık yapmak üzere bir araya gelen ortakları ifade eden *huletâ* "الخلطاء"[138] (Sâd 38/24) ve genel

125 Ferrâ, *Meâni'l-Ḳurân,* 1: 298.

126 Muhammed Hamîdullah, "Îlâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 63-64.

127 Ferâhidî, "Bdl", 1: 122; İbn Manzûr, "Bdl", 11: 48.

128 Cevherî, "Bd'a'", 4: 1186; İbn Manzûr, "Bd'a'", 8: 12-16.

129 Cevherî, "Knt", 2: 796.

130 Muhamed Ravvâs el-Kal'acî, *Ḳurʾân'ın Seçilmiş Dili*, trc. Cüneyt Eren - Sait Toprak, (İzmir: 2009), 31.

131 Halil Sahillioğlu, "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 352-355.

132 Bu anlamı da ifade etmekle birlikte daha çok *Allah'a itaat* anlamında kullanılmıştır. Bk. Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb,* 18: 43.

133 Cevherî, "Fdy", 7: 2453; İbn Manzûr, "Fdy", 15: 149-151; Zebîdî, "Fdy", 20: 42-44.

134 Ferâhidî, "ʿAdl", 3: 111; İbn Abbâd, "ʿAdl", 1: 424.

135 İbn Manzûr, "Ayş", 4: 321.

136 Ferâhidî, "Grm", 3: 276; İbn Manzûr, "Grm", 12: 437.

137 Kallek, "Sâ'",*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 317.

138 Bu anlam için bk. Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*, 18: 172.

ortaklar anlamında kullanılan *şürekâ* "شركاء" (ez-Zümer 39/29) kelimelerinin ticareti çağrıştıran kelimeler arasında yer aldığını ifade edebiliriz. Tekil haliyle değil de çoğul haliyle Kur'ân'da yer alan son iki kelime, ticaretin önemli konularından biri olan ortaklığı ifade etmesinden dolayı ekonomik faaliyetlerin ayrılmaz bir unsuru niteliğindedir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim, alım satımla doğrudan ilgili ve ekonominin unsurlarını çağrıştıran birçok kelime ve kavram istihdam etmiştir. Bunlar arasında en önemlisi ticarettir. Çünkü Kureyşliler başta olmak üzere Mekke kâfirlerinin pek çoğu ticaretle uğraşıyordu. Dolayısıyla bildikleri ve aşina oldukları kelimelerle işin manevi boyutuna dikkat çekilmektedir. Kur'ân'da ticaret, sadece dünyevî alışverişler için değil, aynı zamanda metafizik boyutta gerçekleşecek âhiret hallerini ifade etmek için de kullanılmıştır. Nitekim âhiret âlemine ait olan mîzan, hesap, ecr/ücret gibi birçok kelime ticaret dili ile anlatılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân ticareti sadece bu dünyada gerçekleşen bir olgu olarak görmemekte, uhrevî âlemde gerçekleşecek hesaplaşma unsurlarını da ticaret dili ile ifade etmektedir. Yirmiden fazla ticarî kelime ve kavram kullanan Kur'ân, ticareti sadece dünyalık bir iş görmemiş, insanların en iyi bildikleri kâr-zarar, alım satım, borç, hesap, ücret gibi kelimeleri dünyevî ve günlük hayattan alarak uhrevî ve metafizik alana taşımıştır. Yukarıda anlatılanlardan anlaşıldığı gibi ticarî kavramların mecâzî kullanımı hakiki anlamından daha çok olduğu belirgin bir şekilde fark edilmektedir. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür. Asıl ticaret, ücret, kâr vd. uhrevî olandır. İnsanların dünyada yaptıkları en önemli faaliyetlerin başında kâr-zarar hesabı yapmak gelmektedir. Allah Teâlâ insanlara anladıkları bu dille âhireti ifade etmekte ve yaklaşık olarak bu anlatım Kur'ân'ın neredeyse onda birine tekabül etmektedir. Bu ifade ediş şekli âhiret inancıyla birlikte düşünüldüğünde, Kur'ân'ın uhrevî ya da dünyevî ticaret söyleminin hâkim bir ifade tarzı olduğu müşahede edilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdülbakî, Muhammed Fuad. *el-Muᶜcemü'l-müfehres li elfâzı'l- Ḳurʾâni'l-Kerîm*. Kahire, 1988.

Akpınar, Ali. *Kur'ân Aydınlığında Seyahat*. Ankara: TDV. Yayınları, 1998.

Alûsî, Şihabüddin Mahmud. *Rûḥu'l-Meânî*. 30 Cilt. Beyrut: 1994.

Âsım Efendi, Seyyid Ahmed. *Ḳāmûs Tercümesi*. İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1304.

Askerî, Ebû Hilâl. *Arap Dilinde ve Kur'ân'da Farklar Sözlüğü*. Trc. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2009.

Âyid, Muhammed Abdullah. "Delâle fi'liyye el-bey' ve'ş-şirâ' fi'l- Ḳurʾân", *Câmiatu'l-Kâdisiyye Külliyetü't-Terbiyye* 10 (2008): 4-14.

Bağdatlı, Selahattin. *Hukûk Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları, 2011.

Bayındır, Abdülaziz. *Ticaret ve Fâiz*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.

Beydavî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tefsîru envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*. Thk. Muhammed Abdurrahman el-Marᶜaşî, 5. Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.

Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukûku İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*. 8.Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûḥu'l-Beyân*. Trc. Abdullah Öz v.dğr., 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınları, 2012.

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi. *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*. 5 Cilt. Thk. Muhammed Sadık Kamhâvî. Beyrut: 1992.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil İbn Hammâd. *es-Sıḥâḥ, Tâcu'l-luġa ve sıḥâḥi'l-Arabiyye*. 7 Cilt. Nşr. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1990.

Cezerî, Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs ve'l-eser*. Riyâd: Dâru ibnü'l-Cevzî, 1421.

Cezîrî, Abdurrahman. *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*. 8 Cilt. Trc. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991.

Çağrıcı, Mustafa. “Fazl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 271-272.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Murâbaha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 148-152.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *El-Baḥrü’l-muḥît*. 8.Cilt. Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1993.

Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü’l-ʿaḳli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Mushaf, ts.

Emiroğlu, Kudret - Danışoğlu, Bülent - Berberoğlu, Binnur. *Ekonomi Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

Esen, Adem. *Sosyal Siyaset Açısından İslâm’da Ücret*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Ferâhidî Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed. *Kitabu’l-ʿAyn*. 4 Cilt. Thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerâî. Beyrut: Müessesetü’l-a’lemî li’l-matbuat, 1988.

Ferrâ’, Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meʿâni’l-Ḳurʾân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemu’l-kütüb, 1983.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Mahmud b. Yakub. *el-Ḳāmûsu’l-muḥît*. 4 Cilt. Beyrut ts.

Gül, Ali Rıza. *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur’ân’da Fâiz (Ribâ) Yasağı*. Ankara: Avrasya Yayınları, 2006.

Hamîdullah, Muhammed. “Îlâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 63-64.

Hançerlioğlu, Orhan. *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

Havvâ, Saîd. *El-Esâs fi’t-tefsîr*. Nşr. Abdülkadir Mahmûd el-Bekâr. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’s-selâm, 1985.

İbn Abbâd, Ebu’l-Kâsım İsmâil. *el-Muḥît fi’l-luġa.* 11 Cilt. nşr. Muhammed Hasen Al Yasin. Beyrut: Âlemü’l-kütüb li’l-melâyin, 1994.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru’t-taḥrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru’t-Tûnisiyye, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Endelûsî. *El-Muḥarreru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-ʿazîz*. 8 Cilt. Doha: 2007.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Kitâbu cemhereti'l-luġa*. 3 Cilt. Thk. Remzi Münîr Ba'lbek. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1987.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed. *Muʿcemu meḳāyîsi'l-luġa*. 6. Cilt. yy, ts.

İbn Manzûr Muhammd b. Mükrim. *Lisânü'l-ʿArab*. Nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb - Muhammed es-Sadık el-Ubeydî. 14: 304-307. 15 Cilt. Beyrut: Dâru ihyai't-turasi'l-Arabî, 1996.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr. *Aḥkâmu'l-Ḳurʾân*. Beyrut: 4 Cilt. Dâru'l-kütübi'l-ılmiyye, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1404/1984.

İsfehânî Rağıb. *el-Müfredât fi ġarîbi'l-Ḳur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.

Kal'acî, Muhamed Ravvâs. *Kur'ân'ın Seçilmiş Dili*. Trc. Cüneyt Eren - Sait Toprak. İzmir: 2009.

Kallek, Cengiz. "Sâ'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 317.

Kallek, Cengiz. "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 134-144.

Kapçı, Mustafa. *İslâm'ın Hayata ve Ekonomiye Bakışı*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2001.

Karaman, Hayreddin - Çağrıcı, Mustafa - Dönmez, İ. Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Karaman, Hayreddin. *İslâm'da İşçi-İşveren Münasebetleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

Kardavî, Yusuf. "Hel li'r-ribh haddun a'lâ". *Mecelletü'l-mecma'i-fıkhı'l-İslâmî*. 4 (Mekke 2005): 70-90.

Kâsımî, Muhammed Cemalüddin. *Meḥâsinü't-te'vîl*. Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî. 17 Cilt. yy., 1957.

Kureşî, Enver İkbâl. *Fâiz Nazariyesi ve İslâm*. Trc. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1966.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed. *El-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*. 24 Cilt. Beyrut: 1952.

Lifetime English Büyük Sözlük. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

Mahmud Ahmed. *İslâm İktisâdı (Mukayeseli Bir Tedkik)*. Trc. Yûsuf Ziya Kavakçı. İstanbul: Cağaloğlu Yayınları, 1975.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtu ehli's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed. *Medârîku't-tenzîl ve ḥaḳâiḳu't-te'vîl*. Thk. Seyyid Zekeriyya. 4 Cilt. yy, ts.

Özsoy, İsmail. "Fâiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 110-126.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: 2. Baskı, 1971.

R'ad, Gâlib. "Davâibu't-ticâra fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye". *Mecelletü'l-fetḥ.* (2005): 91.

Radî, Şerîf *Kur'ân Mecâzları*. Trc. İsmâil Durmuş. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.

Radî, Şerîf. *Nehcü'l-Belâġâ*. Haz. M. Hizmetli. Trc. Beşir Işık - M. Vesim Taylan - Faruk Bozgöz. Ankara: Birleşik Yayınları, 1990.

Râzî, Muhammed b. Hüseyin Fahruddin. *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîḥu'l-ġayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.

Sahillioğlu, Halil. "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 352-355.

Sinanoğlu, Mustafa. "Hüsrân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 35-36.

Şerbâsî, Ahmed. *el-Muʿcemu'l-iktisâdî el-İslâmî*, Dâru'l-Cîl, 1981, yy., 71.

Şimşek, Bedrettin. *Ticaret Sözlüğü*, İstanbul: Özgü Yayınları, 2009.

Taberî, Muhammed İbn Cerîr. *Câmiʿu'l-beyân ʿan te'vîli âyi'l-Ḳurʾân*. Thk. Abdullah İbn Abdu'l-Muhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru'l-hicr, 2001.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. Haz. İsmail Parlatır v.dğr., Ankara: 1998.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Yayınları, 1979.

Yılmaz, Ejder. *Hukûk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1992.

Yüksel, Emrullah. "Hesap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 17: 240-242.

Yüksel, Yakup. "Müfessir Tâhir İbn Âşûr (1879-1973)'un et-Taḥrîr ve't-Tenvîr Adlı Eserinde Rüşvet ve Fâiz Yorumu". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015): 233.

Zebîdî, Muhibbiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza. "Rbv". *Tâcü'l-ʿarûs min cevâhiri'l-Ḳāmûs*. 20 Cilt. Nşr. Ali Şeyri. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meʿâni'l-Ḳurʾân ve iʿrâbuhû*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1988.

Zemahşerî, Cârullah Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl*. Beyrut: Dâru'l-maʿrife, ts.

Ziuaddin, Ahmad. "Ribâ Teorisi". Trc. Ali Rıza Gül. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003): 453-465.

Zuhaylî, Vehbe. *Et-Tefsîru'l-münîr fi'l-aḳîde ve'ş-şerîaʿ ve'l-menhec*. 17 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-fikr, 2009.